

можливість спрогнозувати деякі явища і процеси в цьому середовищі на найближчу перспективу. Тенденція до розширення кордонів поліконфесійності на релігійній карті України має незворотній характер. Існуюча палітра новітньої релігійності збережеться, а, можливо, навіть і дещо збільшиться. Протягом ближчих років релігійний іноваційний процес (релігієтворення) буде продовжуватися, проте з різною мірою інтенсивності. Повільно, але зростатиме кількість нетрадиційних релігійних громад як за рахунок появи і поширення нових течій, так і за рахунок об'єднання або дроблення вже існуючих. При всьому цьому християнська домінанта в Україні збережеться. Гадаємо, що в майбутньому розгортання нових течій будуть проходити в дещо складніших умовах, ніж в попередні роки. Відчуватиметься супротив поширенню новітніх течій з боку державних, церковних та частини громадських структур. Але жити нам всім у єдиній державі, під одним небом, тому навчаймося конфлікти і проблеми вирішувати цивілізованим шляхом з урахуванням інтересів кожного громадянина незалежної України.

1. Див.: Barker E. New Religious Movements. - London, 1995; Barker E. Nowe ruchy religijne. - Krakow, 1997.
2. Релігії мира. - М., 1996. - С.384.
3. Див.: Табл. 2 // Релігії мира. - С. 386.
4. Там само.
5. Всі цифрові данні взяті із щорічного звіту Державного комітету України у справах релігій, що в скороченому варіанті надруковані у журналі "Людина і світ" (1997. - N 2). Повністю з ним можна познайомитися в архіві Держкомітету.
6. Агенція Релігійної Інформації. - 1997. - 5 вересня.
7. Приведені матеріали опитування отримані під час досліджень, які проводилися в 1994-1995 рр. Відділенням релігієзнавства Інституту філософії НАН України серед послідовників нових релігій. Анкети, за якими було опитані респонденти, зберігаються в архіві Інституту філософії. Частково результати дослідження надруковані в книзі "Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози". - Севастополь, 1994.
8. Вісник Асоціації психіатрів. - 1997. - N 1.
9. Статистика Всесвітньої служби "Family". - 1993. - Січень.
10. Див.: Современные ереси и секты в России. - Рязань, 1996.
11. Кураев А., диакон. Сатанизм для интеллигенции (О Рерихах и Православии). - В 2-х тт. - Т.1. Религия без Бога. - М., 1997.
12. Філарет, патріарх. Доповідь на Помісному Соборі УПЦ КП 20-21 жовтня 1995 року // Православний вісник. - 1995. - N 11-12. С. 20.
13. Агенція Релігійної Інформації. - 1997. - 5 грудня.
14. Філарет, патріарх. Звідки приходять спокуси // Православний вісник. - 1996. - N 9-10. - С. 16.
15. Русская мысль. - 1997. - 2 октябрю.
16. Мета. - 1997. - N11.
17. Див.: "Рапорт о сектах или новых религиозных движениях. Документ Римско-Католической Церкви" (рукопис) в перекл. з польської Сергія Нікітіна, 1997.
18. Агенція Релігійної Інформації. - 1997. - 9 травня.
19. Агенція Релігійної Інформації. 1997. - 29 серпня.
20. Заключний звіт зустрічі ОБСЄ, Варшава, 12-28 листопада 1997 р. // АРІ. - 1997. - 12 грудня.
21. Уолтер Мартин. Царство культов. - СПб., 1992; Кеннет Боа. Лабиринты веры. - М., 1992; Джош Макдауэлл, Дон Стюарт. Обманщики. - М., 1993; Texe Mars. New Age Cults and Religions. - 1990; та ін.
22. Жукалюк Н.А. Движение "Харе Кришна" // Що таке Істина? К., 1995. - С.2.
23. Богомыслие. - Одесса, 1994. - N 4.
24. Жукалюк Н.А. Движение "Харе Кришна". - С.6.
25. АРІ. - 1997. - 5 грудня.

Віктор ЄЛЕНСЬКИЙ,
старший науковий співробітник
Інституту філософії НАН України

БІЛЕ БРАТСТВО ЯК ПІДРУЧНИК СОЦІОЛОГІЇ РЕЛІГІЇ

Один із закордонних гостей, який нещодавно відвідав редакцію журналу "Людина і світ", а це людина, безперечно, ґрунтовна і серйозна, зауважив, однак, що пересічний споживач сучасних західних мас-медіа схильний судити про все багатоманіття релігійного життя • України на підставі двох феноменів "чорного вівторка" 18 липня 1995 р. і Білого братства. Цього року Біле братство знов має шанс опинитися в центрі громадської уваги. На 7 липня 1997 р. його прибічниками призначено "День Божого суду", коли "викривляться чорні вуста тих, хто хулив бога живого", а 10 листопада закінчується строк ув'язнення Марини Цвигун (Марії Деві Христос). "ЛІС" вже неодноразово торкався проблеми новітніх релігійних рухів взагалі, і Білого братства зокрема. Звертаючись до неї знов, ми зовсім не вважаємо, що володіємо істиною в останній інстанції, і охоче надамо слово тим, хто сформулює аргументи на обґрунтування протилежної позиції. Умова залишається незмінною — це мають бути серйозно обґрунтовані аргументи, а не банальна лайка.

Ситуації навколо Білого Братства все ще важко стати об'єктом неупередженого академічного аналізу: його лідери перебувають у ув'язненні, активісти — у напівпідпіллі. Саме Братство перетворилося на поняття всуціль інвективне й без прикметників "горезвісне", "так зване" або "загальновідоме" вже не згадується. Дослідження (саме дослідження, підкреслимо, а не розслідування) проблеми Білого Братства неодмінно викличе гнів батьків братчиків, які схильні говорити про нього тільки в кримінальному контексті, й роздратування багатьох журналістів, які полюбляють струнки та яскраві схеми, а також глузування з боку величезної кількості спеціалістів з питань "глибокого зомбування", психотропної зброї і секретних лабораторій.

Річ у тім, що Біле братство — майже класичний приклад новітнього релігійного руху; я сказав би, що це хрестоматійний випадок релігійного культу. Але культу в тому розумінні, в якому це поняття вживають соціологи релігії (Р. Старк, В.-С. Бейбрідж), а не в образливому, як у світській та церковній періодиці. Погоджуючись, однак, з тими, хто утримується від оперування поняттями нейтральними з наукового погляду, але з поганим присмаком, зупинимось на визначенні "новітнього релігійного руху".

У широкому сенсі новітні релігійні рухи — постійний фермент релігійної картини світу, який невтомно продукує у минулому, сьогоденні й майбутньому релігійні пошуки. Історію людства загалом можна уявити як нескінченний процес релігійної творчості, ланцюг народження, розквіту й у багатьох випадках — занепаду релігійних цивілізацій. Водночас питання, чому саме сплески релігійних інновацій припадають на такі різні епохи та країни, як Римська імперія доби становлення християнства або Індія XIX століття, Японія після II Світової війни чи США 60—70 років, — лишається доволі дискусійним. Можна припустити, що подібні явища знаменують наближення якогось, за словами К. Ясперса, "вісьового" часу і є попередженням про тектонічні зрушення цивілізаційного виміру. Але зрозуміло також, що скерованість на духовний пошук, невдоволення існуючими релігійними структурами й суто антропологічний протест проти закостеніння й муміфікації укорінені в самій людській природі.

У більш вузькому значенні "новітні релігійні рухи" (НРР) - це сучасні нам течії, які охопили Захід з кінця 60-х років (хоча деякі з них - Сайєнтологічна церква Рона Хаббарда чи Церква уніфікації Муна - були засновані раніше). Активність цих рухів досягла апогею наприкінці 70-х років. Тоді ж утворюються й "антикультурні рухи". Цьому значною мірою сприяла трагедія в Гайяні 1978 року, яка коштувала життя 900 членам "Народного храму". НРР постали як складний синтез вельми різновекторних процесів - спроб вигоїти охопленний орієнтаційною кризою Захід східною духовністю; зростаючого непорозуміння між поколіннями; відшарування від молодіжної субкультури верстви, яка надавала перевагу ескапістській поведінці перед соціальним протестом; більш стрімкої, ніж будь-коли, зміни культурної ситуації та появи контркультур тощо.

Упродовж 80-х років деякі новітні релігійні рухи занепали, інші ж продовжували розвиватись і, звичайно, змінювались, іноді суттєво. Змінився й соціально-демографічний склад общин НРР: вони постаріли, набули більшої респектабельності. На зміну батькам з покоління хіппі прийшли діти, для яких релігія батьків стала вже трохи рутинною. Пішли з життя один за одним харизматичні лідери: Бхактиведанта Прабхупада у 1977 р., Рон Хаббард — у 1986, Ошо — у 1990 р. НРР втрачали опозиційний пафос й емоційну напругу, але водночас, більш або менш успішно, інтегрувались у соціальну тканину Заходу, стаючи помітним елементом нової культурної атмосфери. Їхні курси та програми з актуалізації людського потенціалу та самовдосконалення стали приймати й непогано оплачувати не тільки багаті диваки, але й такі всесвітньовідомі корпорації, як Ай-Бі-Ем, Локхід, Боїнг. Поняття, якими оперували НРР (передусім неоорієнталістські) ввійшли до ціннісної мови європейців. Досить сказати, що масштабне опитування 1990 р. виявило симптоматичну та цікаву обставину: кожний п'ятий з-поміж опитуваних європейців вірив у реінкарнацію.

Падіння Берлінського муру надало НРР нового дихання. Перед ними відкрився величезний ринок збуту своїх ідей. Причому ґрунт для їх сприйняття у Східній Європі виявився сприятливішим, ніж, скажімо, в Африці чи Латинській Америці. Не можна сказати, що країни "другого світу" раніше нічого подібного не знали: теософські гуртки,

реріхівські семінари, ятри кришнаїтів вайшнавів, громади й комуни інших нових релігій власті періодично виявляли й наполегливо викорінювали. На необхідності особливої пильності на цій ділянці ідеологічної боротьби наголошував свого часу заступник голови КДБ СРСР Цвигун. Однак з кінця 80-х років масштаби присутності нових релігійних течій на посткомуністичній сцені принципово змінюються.

Якщо спробувати класифікувати НРР за "генетичною" ознакою (термін умовний, як і сама класифікація), то можна виділити приблизно сім різновеликих груп: неоорієнталістські, так звані синтетичні, "неоязичницькі", "сцієнтистські", теософські, психотерапевтичні та неохристиянські.

Однак очевидно, що деякі нові (або відносно нові) релігії не входять до жодної із запропонованих груп, інші ж можуть бути віднесені відразу до декількох. Точношою могла б стати класифікація, що враховує характер взаємодії релігійної групи з широким соціальним середовищем. Тут можна виділити групи релігійних течій, які: а) заперечують навколишній світ, тікають від нього або вступають з ним у боротьбу; б) прагнуть перебудувати світ; в) адаптуються до соціального оточення.

НРР, які прийшли із Заходу, змінили останнім часом не тільки масштаби, але й характер своєї присутності у Східній Європі. Їхні центри тепер не вдовольняються тонким прошарком внутрішніх емігрантів чи особами, приголомшеними "проклятими" питаннями буття. У надзвичайно строкатій гамі нових для пострадянського простору релігійних утворень дедалі помітнішими стають не ті з них, які кидають виклик суспільству й оголошують його приписи незначущими, а ті, що обіцяють прозахідно зорієнтованій молоді цілком добропорядну буржуазну перспективу. Церква уніфікації практикує уроки англійської, менеджерські курси й навчання за кордоном. У Сайєнтологічній церкві вас навчать, як вести ділові переговори й досягати матеріального добробуту. Трансцендентальна медитація (ТМ) запропонує програму самоорганізації і, як наслідок, особистого успіху. Іншими словами, залишаючись новими у вузькому значенні цього поняття, багато нових релігій перестають бути новими у широкому сенсі.

Біле братство — новий релігійний рух і в широкому, і у вузькому значенні. Він зародився наприкінці 80-х, коли зі своїх напівконспіративних квартир, гуртків та семінарів почали вибиратись кришнаїти, реріхівці, екологи, послідовники Раджнєша тощо. Вони створили навколо себе дивний простір, принадний для людей незадоволених, що шукали себе й відповіді на екзистенційні питання. "Перший призов" Білого братства жадав чітких і недвозначних відповідей на них. Можливо, вони були більш схильні до підкорення, ніж до творчості, до слухняності, ніж до самостійності в оцінках. Іноді це називають спокусою тоталітаризму, прагненням позбутись нестерпної агонії постійного вибору. Але те, що ці люди у більшості своїй не соціальні аутсайдери й не особи з психічними відхиленнями, — цілком зрозуміло.

Як і всякий новий релігійний рух, Біле братство невіддільне від особистості свого творця. Юрій Кривоногов хрестоматійний релігійний лідер. Незадоволений своїм соціальним статусом, змучений нескінченними амбіціями, не визнаний у науковому колі, зацікавлений соціальною психологією, біоенергетикою, механізмами впливу на великі маси людей... Це майже класична стартова характеристика багатьох майбутніх пророків і гуру.

На перетині професійних занять та особистих уподобань, захоплення історією релігії і містичними вченнями Кривоногов "виходить" на можливість досягнення величезної, практично нічим не обмеженої влади над свідомістю й поведінкою людей. Слід підкреслити, що механізми, задіяні ним для побудови, організації й контролю над нею, не виходять за рамки феноменів, описаних соціальною психологією і психологією релігії. У ході слідства та суду версії щодо виконання Кривоноговим якихось особливих завдань КДБ з підкорення волі людини, його роботи над якоюсь "суперзброєю" тощо не дістали підтвердження. В розпалі істерії з приводу "зомбованих" братчиків головний психіатр Києва Олег Насинник неодноразово змушений був заявляти, що сучасна психіатрія такими категоріями не оперує. Головні автори версії зомбування доктори психофізики А. Жажков і Л. Тарасова, а також професор еніоніки і психотроніки А.

Бухтояров (вчені звання на совісті носіїв) 19 серпня 1993 р., підписали "Висновки судово психіатричної експертизи", де стверджується, що "молоді люди потрапили під вплив товариства Свідомості Кришни і Великого братства... через "глибоке зомбування" психоенергетичними засобами, внаслідок чого у структурах особистості, насамперед інтелектуальних та ергічних (так у тексті), виникли суттєві зміни", Відразу після оприлюднення матеріалів експертизи у пресі представники київського товариства Свідомості Кришни (кришнаїти теж фігурували в тексті як "зомбовані") офіційно заявили, що члени їх організації взагалі ніколи не піддавались психологічним експертизам, але готові з'явитися для її проведення, щоб захистити гідність віруючих. Таким чином, у нас немає підстав розглядати Біле братство і його засновників у категоріях, які виходять за рамки соціології, історії та психології релігії.

Важливо підкреслити, що з цього поля не випадає і ключове питання журналістських розслідувань про фінансування Білого братства, яке оперувало значними коштами. Дослідники вже досить давно розкрили механізми, які дають змогу НРР за рахунок внутрішньої мобілізації та добровільних пожертв нагромаджувати серйозні фінансові ресурси.

Отже, кандидат технічних наук Ю. А. Кривоногов створив у 1990 на базі Київського відділення Фонду милосердя і здоров'я Інститут душі людини, який став попередником Білого братства. Він видавав газету "Атма", різноманітні методички та брошури (див. наприклад: Ю. А. Кривоногов. Как пробудить скрытую биоэнергию? - К., 1990). Досить швидко Інститут душі еволюціонував у релігійну общину з жорсткою ієрархією й бездоганною дисципліною, націлену на активну, навіть агресивну місію у світі, приреченому загинути до кінця тисячоліття. Нову релігію Кривоногов конструє з елементів стародавніх єгипетських культів, ведичної релігії, кришнаїзму, іудаїзму, християнства. Він проголошує її "надрелігією", "вселенською", "епохальною" релігією й називає її ЮСМАЛОС (ЮС у цій аббревіатурі означає Юоан Свами, сам Кривоногов; МА — Марія Деві, Марина Цвигун, про яку йтиметься далі; ЛОС — планетарний Логос). Причому спочатку нове вчення спирається майже виключно на свою орієнтальну складову — це данина особистому захопленню кришнаїзмом і першому набору братства, який духовно перебрався на Схід. Потім поряд з елементами східних культів, різноманітними "еволюціями монад" і "трансформаціями планет" у вчення Кривоногова дедалі рішучіше входить християнська есхатологія ("виправлена й доповнена"). Але вчення не має організуючого стрижня, наріжного каменя, котрий, падаючи у вир історії, залишив би по собі кола на тривалий час. Отож з'являється ідея "бога живого," яка з'єднала різноманітні елементи кривоноговського вчення й надала братству необхідної психологічної та моральної напруги.

Так з'являється Марія Деві, яка невдовзі стала Марією Деві Христос. На роль "бога живого" запрошували не саму лише Марину Цвигун. Але саме ця молода жінка, в минулому журналіст молодіжної газети, впоралась з нею блискуче. Очевидно, в момент зустрічі з Кривоноговим. вона перебувала в якомусь пограничному стані. Внаслідок перенесеної в 1990 р. операції Цвигун зазнала сильного стресу. Вийшовши з лікарні, Марина повідомила свого сина, що "його мама — це вже не його мама". Потім вона зустрічає Кривоногова, який приїхав до Донецьку виступати з лекціями. За версією посвячених, 11 квітня 1990 р. Марина Цвигун померла, а в її тілесну оболонку увійшов Христос, одкровення в історії релігії не оригінальне; й навіть у наш час воно має чимало аналогів. Кривоногов стає її пророком і неподільно контролює організацію. При появі "бога живого" та її пророка посвячені ридали, з багатьма траплялася істерика.

З описів, свідчень очевидців, самих юсмаліан можна висувати, що для контролю за поведінкою членів громади використовувались соціально-психологічні механізми, добре відомі тисячі років тому. "Улюблені діти" мали перебувати в атмосфері постійної напруги й готовності перейти ту хитку межу, яка відділяє їх від "саду вічного блаженства".

В сектах на кшталт Білого братства відбувається постійне розжарювання емоційної дуги. При цьому лідер постійно підхльостує "вірних" пророцтвами, незвичайними, часто абсолютно суперечливими вказівками, встановлює для них жорсткий кодекс поведінки, поводить з ними безжально і деспотично, а рядові віруючі

"заряджають" лідера неймовірним возвеличенням, палкістю своїми екзальтованими вчинками та безмежною відданістю. Але це не може тривати нескінченно. Настає час — і, настає за спостереженнями релігієзнавців, доволі швидко,— коли харизматичний лідер стає на шлях або більш раціональної організації громади, або чинить опір її інституалізації. Кривоногов обирає друге. Вони з Цвигун повертаються з-за кордону і оголошують, що з 1 по 10 листопада 1993 року триватиме "декада покаяння". Атмосфера нагнітається. Київ обклеєно двоперстою Марією Деви, в українську столицю звідусіль прибувають посвячені. І лідери ведуть їх на Софіївську площу, блоковану ЗМОПом і журналістами. Кривоногов пише інструкцію "Як поводитися у тюрмах, КПЗ, психушках", де закликає юсмаліан "показати демонам свою силу" і звільняє їх від турбот про своє мирське життя та відповідальності за порушення мирських законів. "Ми йшли до Софії як на смерть!" — згадують вони пізніше.

Заклики до нових звершень і безперервні підстьобування, розраховані на підтримку ентузіазма, дійовий інструмент харизматичних лідерів. Постійні нападки на помічників, висунення нездійснених завдань, зміна вказівок, нескінченні звинувачення у зраді і культивация страху — прийоми, якими користувались Мойсей Давид з "Дітей бога", Джим Джонс із "Народного храму", голова "Сінаю" Чак Дідеріх та ін. Саме таким чином вони підтримували свій авторитет і усували конкурентів у боротьбі за лідерство і неподільну владу над сектантами.

Створивши, однак "бога живого", Кривоногов зробив одночасно і дуже сильний крок, і відступив від хрестоматійних правил конструювання общини-корпорації. На думку руди дослідників, одноосібність лідера — необхідний елемент її функціонування: Марія Деви Христос не тільки стала поряд з Кривоноговим, але і переграла його. Кривоногова стали звинувачувати у викривленні у викривленні послань "бога живого" і фізичному насильстві по відношенню до неї. Авторство "декади покаяння", яке передувало подіям на Софіївській площі в листопаді 1993 р., приписують (очевидно не без підстав) виключно йому. Для значної, (якщо не більшої) частини юсмаліан до часу виголошення вироку у справі (лютий 1996 р.) Кривоногов виявився вже розжалуваним він більше не пророк, між ним і Марією споруджена нею "енергетична ціна".

Слідство у справі Білого Братства тривало п'ятнадцять місяців, судовий процес одинадцять. 9 лютого 1996 р. Київський міський суд виніс вирок: Ю.Кривоногова засуджено до семи років позбавлення свободи, одного з лідерів – Віталія Ковальчука – до шести, Марина Цвигун до чотирьох. Підсудним інкримінувалися злочини, передбачені статтями 77 КК України (масові безпорядки), 187 (захоплення державних і громадських споруд (мається на увазі собор Софії Київської), 209 (посягання на здоров'я громадян під приводом виконання релігійних обрядів).

Суд відбувався в дуже тяжкій атмосфері. Громадська думка була підготовлена до найсуворішого покарання "білих братчиків", їх лідери поставали зі сторінок преси злими і кровожерними монстрами, здатними до найогидніших вчинків. Трагедія у токійському метро, що сталася на двадцятий день судового засідання, а за ним самоспалення 16 членів "Ордену Сонця" у Французький Альпах цілковито позбавили підсудних надії на поблажливість. А втім, у них ще залишався шанс. Прокурор Анна Мулюн, яка підтримувала державне звинувачення, висловилася в одному з газетних інтерв'ю в тому дусі, що якби підсудні розкалися у своїй антисупільній діяльності, то можна було б обмежитися й умовним покаранням. Спокути не сталося. Винними Кривоногов, Ковальчук та Цвигун себе не визнали.

Громадська реакція на події навколо Білого Братства є показовою. Поза сумнівом, новітні релігії загалом завжди зустрічали вороже. Лідери сучасних НРР у більшості своїй мали проблеми з властями і тому, що не вписувалися в існуючі нормативні рамки, і тому, що не могли без ризику для особистої харизми не порушувати закону, і тому, що й справді часом намагалися вивести створені ними релігійні корпорації з-під юрисдикції "світу цього".

Громадська думка з цих питань не становить винятку. За даними, наприклад, болгарських соціологів (Неллі Хаджийська), думку, згідно з якою подальше поширення релігійних течій, що з'являлися після 1989 р., не можна допускати ні за яких обставин,

цілком поділяють 58 % опитаних болгар і почасти – 10 %. А втім, болгарська (і не меншою мірою – українська) ситуація уявляється порівняно м'якою: в деяких колишніх радянських республіках траплялися і погроми богослужбових споруд НРР, і вбивства їх прихильників. Мало не повсюдно законодавці намагаються ужорсточити відповідні правові норми, не завжди зважаючи на конституції. Невдоволене безпорадністю міліції (поліції) часом висловлюють особи, які вважають себе людьми інтелегентними, вільно і широко мислячими.

Ворожість до нових релігій явище зовсім не посткомуністичне, й демонструють її не лише батьки, чиїх дітей втягнуто в НРР і які утворюють впливовий антикультовий рух.

Аналіз причин ворожості до нових течій та груп з боку суспільства дає змогу виокремити й вказати на цілу низку причин. Часто вони кореняться в самих НРР: якщо не всі, то принаймні багато з них кидають виклик соціуму, навіть прагнучи втекти від нього. Суспільство не прощає новим релігіям вад, з якими воно мириться в традиційних релігіях. Відмінність та опозиційність НРР (навіть якщо це прихована опозиційність, опозиційність дорікання) призводить до гіпертрофування відхилень їх членів від прийнятих нормативів, а іноді до справжньої суспільної істерики. Причому в посткомуністичному просторі ця істерика іноді набуває доволі небезпечних форм. Але в абсолютній більшості країн колишнього "соціалістичного табору" історичні церкви уражені глибоким внутрішнім конфліктом, який значною мірою підриває основи громадської згоди; в цілому ряді країн у більш менш гострій формі присутній також православно-католицький конфлікт. Влада і національна еліта намагаються добитися консолідації релігійних інститутів та населення, що підтримує їх, на основі "сектанської загрози", нагнітання небезпеки, яка походить від іноземних місій і "тоталітарних сект".

Те, що церковні діячі не повинні розштовхувати конкурентів ліктями на шляху до серця можновладців і дискредитувати один одного всіма доступними засобами не тому, що це недостойно, а тому, що "цим можуть скористатись секти", стало, здається лейтмотивом більшості виступів ЗМІ з питань церковних розбудов. Суспільство (точніше суспільства) ніяк не навчаться вичитувати з нових релігій "самих себе". Вони не бажають пов'язувати релігійні експерименти з кризою традиційних інститутів — сім'ї, школи, церкви, з драматичним конфліктом між поколіннями, з глобалізацією й уніфікацією світу, з кризою цивілізації і крахом прогресистських теорій. В НРР шукають наркотики, насильство, тиск і "промивання мізків". Безумовно, у багатьох (хоча і не в усіх) нових релігійних утвореннях застосовують специфічні практики (застосовувались вони і в Білому братстві): виснажливі пости, особлива дієта, сенсорна ізоляція, різного характеру перевтомлення, а також медитація, стреси, релаксації, спрощена стереотипізована мова тощо. Однак, як підкреслював критично, навіть ворожо настроєний до мунітів дослідник, який вивчав Церкву Уніфікації методом "включеного спостереження" зсередини, ніхто з них не був ні одурманений, ні загінотизований, ні прив'язаний до стільця. "Адепти Муна відмовились багато від чого — від можливості думати, читати, конфронтувати ... Вони знайшли в секті дещо більш важливе для них, ніж те, що ціную я".

Без сумніву, це "дещо" проблема ключова. Дослідження психологами прихильників нових релігій свідчать, що у більшості з них після приєднання до громади (комуни, братства) поліпшується суб'єктивна самооцінка, з'являється відчуття захищеності, впевненість у майбутньому, сенс у житті і т. ін. Індивід одержує чіткі й недвозначні відповіді на болючі питання буття; він знаходить малу групу, колектив, характер внутрішніх зв'язків якого можна як завгодно й справедливо критикувати, але найчастіше немає чим замінити. В принципі питання, яке поставили учасники VII симпозіуму католицьких єпископів Європи (1985 р.) чому людина, яка потребує віри більше, ніж знань, обирає секти, а не Церкву? — уявляється дуже доречним і вимогливим. А відповідь на це запитання — досить самокритичною і точною. Церква, — зазначили єпископи, багатьом уявляється надто реалістичною, інтегрованою в суспільство, відкритою для всіх; такою, що відправляє надто абстрактні й риторичні церковні служби, недостатньо есхатологічні. Вони віддають перевагу нечисленним групам обраних, які протистоять суспільству, засудженому ними, й прагнуть принести порятунок ближнім шляхом палкого прозелітизму. Спрощена доктрина та прозора ви-

моглива мораль дають їм усвідомлення самотності й особистої цінності своїх членів. Завдяки цьому сектам вдається досягти того, що рівень їх морального і духовного життя значно перевершує рівень оточення. Секти спрощують бачення світу і дають спрощені відповіді на глобальні питання людського буття і теології, практикують менш стереотипні богослужіння й більш доступнішу символіку, спираються на антиклерикальні настрої, і до всього керують ними здебільшого миряни. І нарешті, секти працюють серед найрізноманітніших соціальних груп, особливо, там де сильні настрої самотності, безсилля, неможливості знайти своє місце в житті

Такий підхід, зрозуміло, принципово відрізняється від засад, що їх сповідують ієрархії багатьох Церков посткомуністичних країн. Зробивши боротьбу з новими релігіями одним із центральних напрямків своєї активності, ієрархи беззастережно оголосили центром цієї боротьби не розширення і удосконалення особистої місії, а зусилля щодо знаходження державної та суспільної підтримки в придушенні конкурентів. Цікаво, що суспільства, які розвиваються на руїнах СРСР, країни, яка мала унікальний провальний досвід переслідування "сектантів", вірять у можливість придушення релігійної активності. Невже депутати Червоноградської міськради Львівської області, які заборонили на території міста діяльність свідків Єгови, всерйоз сподіваються на те, що ті перестануть готуватись "до кінця сучасної системи речей" і проголошувати царство Єгови? Ті самі свідки Єгови, котрих послідовно переслідував режим Пилсудського, кидали в табори нацисти і вивозили до Воркути конвої НКВС? Мало де так люто боролись у новітній історії з різноманітними культурами, напрямками, сектами і цілими церквами, як в СРСР, і, незважаючи на це, протягом усіх (!) років радянської влади в країні діяло величезне релігійне підпілля. На тих, хто жив у ньому, катакомби наклали особливий відбиток. Релігійні інститути, в багатьох країнах відкриті й соціальне активні, в СРСР конституювались на протистоянні "світу похоті й брехні", агресивно ворожого їх цінностям, і ставали по суті сектами (знову таки, в соціологічному, а не обивательсько інвективному розумінні цього поняття). На необхідність переборювання продукованих тиском соціального оточення сектантських нашарувань, зовсім ще недавно вказували і євангельські християни-баптисти, й адвентисти сьомого дня. Тобто мова йде про те, що, звичайно, виводить релігійні рухи з посткомуністичної неупорядкованості, екологічної кризи, і припускати, що проблему Білого братства буде вирішено разом з новими робочими місцями для молоді, влаштування її дозвілля, підвищення добробуту юнаків та дівчат і т. д. і т. ін. — було б надто наївно. НРР—явище планетарне.

Але очевидно, що Біле братство може розвиватись у двох головних напрямках, і напрями ці задаються далеко не в останню чергу соціальним оточенням. Напрямок перший: "посвячені" йдуть шляхом, накресленим свого часу Юрієм Кривоноговим. Він безоглядно пориває з цим світом "похоті і брехні", зовсім віддаляється від нього й готується до "страшного суду". "Духовна температура" підтримується поглибленням особистої аскези, ужорсточенням вимог до членів, безжальним відлученням за найменшу провину, нагнітанням тривожності та постійними пророцтвами про неминучість скорого кінця. Точна дата або "схована до часу", або досить конкретна. Причому провал пророцтв зовсім не означає загибелі релігійного руху. Він, як свідчить історія релігій, потрапляє в смугу криз, але нерідко виходить з нього достатньо зміцнілим.

Другий сценарій пропонує шлях, що його з більшим або меншим успіхом пройшли багато альтернативних в минулому релігійних рухів другої половини ХХ століття. На очах всього лише одного покоління "контррелігійні" громади США і Західної Європи порвали зі своїм "надмирським". Усе це відбувалося й раніше: секти постійно інституалізувались, перетворювались на деномінації, а потому - церкви. Але ніколи, мабуть, цей процес не виглядав настільки стрімким. Біле братство, звичайно, відстає від такої можливої моделі особистої еволюції. Але події 1996 року показали, що воно володіє відповідним потенціалом соціальної адаптивності. Братчики доклали досить серйозних зусиль для формування добропорядного образу Марії Деві Христос у громадській думці. Напередодні оголошення судового вироку м'яка, добра, лагідна і страждальна, що любить усіх своїх гонителів від судді Л. Боголюбської до

"чорнорясних попів" вона явно повинна була контрастувати з демонічним образом жорсткого, що метає громи й блискавки у своїх ворогів Юрієм Кривоноговим. Крім того, юсмаліани надіслали в різні інстанції більш як півтори тисячі відозв, звернень, заяв тощо з проханням "надати посильну допомогу у звільненні з тюремних катівень" своїх лідерів. Це свідчить про готовність, нехай примусову і таку, що далеко не всіма поділяється, розпочати діалог зі світом. Уявити собі наявність такої готовності у цілому ряду релігійних спілок, які функціонували за радянського часу в сектантському режимі (у тих же свідків Єгови, наприклад), просто неможливо.

Після виходу з ув'язнення Марина Цвигун буде здатною сконсолідувати своїх "улюблених дітей, які зараз дуже виразно поділені на два табори: тих, хто готовий йти за Кривоноговим "до кінця"; і тих, хто обрав помірковану її путь. (До речі, на берегах вироку у справі Білого братства М.Цвигун залишила велику кількість приміток, де стверджує зокрема, що ніколи не була прихильницею крайніх вчинків, і категорично покладає відповідальність за них на Кривоногова). Але в кожному разі у громадськості є два шляхи стосовно "білих братів": або виштовхнути їх із суспільства, або допомогти повернутися до нього.

Олена **КАРАГОДІНА**,
науковий співробітник
Інституту філософії НАН України

ПРОБЛЕМА НАВЕРНЕННЯ В НОВІ РЕЛІГІЙНІ ТЕЧІЇ

Нові релігійні течії в Україні... Ця тема останнім часом набула, без перебільшення, державного значення і привернула увагу фахівців з релігієзнавства, культурології, права, соціології та охорони здоров'я. Питання, пов'язані з релігійними новоутвореннями, викликають запеклу полеміку, стимулюють розвиток антикультурного руху та прагнення більш жорстко законодавче регулювати діяльність "культів". Триває дискусія, чи можна взагалі вважати окремі течії релігійними адже їхні віровчення та практики часто не відповідають традиційним уявленням про релігію як таку. Залишаючи осторонь загальнотеоретичні міркування, спробуємо розглянути деякі внутрішні аспекти цієї проблеми. Подекуди вона породжує особисті драми та конфлікти, які здаються їхнім учасникам невирішуваними. Йдеться про ситуації у родинях, члени яких захопились екзотичними духовними вченнями або звернулись до новітніх релігійних течій (НРТ). Інколи родичі сприймають це без надмірної тривоги. Але частіше вони стверджують, що їхні близькі зазнали "зомбування", й прагнуть якнайшвидше врятувати їх від шкідливого впливу. У своїх намаганнях вони здебільшого не можуть розраховувати на "зовнішню" підтримку, оскільки в нашій країні поки ще не налагоджено систему консультативної допомоги з таких питань. Бракує й об'єктивної інформації: популярні видання та мас-медіа як правило подають надмірно емоційно забарвлені факти, формуючи уявлення про фатальність наслідків залучення до НРТ.

Дебати навколо новітніх релігійних течій набули актуальності в постсоціалістичних країнах порівняно недавно - якихось 5-6 років тому. На Заході вони тривають вже кілька десятиліть. Починаючи з 70-х років активність НРТ у Західній Європі й Північній Америці спричинилася до багатьох соціальних та сімейних конфліктів і стимулювала наукове дослідження феномена "новітньої релігійності" й виникнення системи консультативної допомоги. Нині в США, Канаді та країнах Західної Європи діє розгалужена мережа організацій, які здійснюють консультації з психологічних проблем новітніх релігій. Чи не найперші з них виникли за ініціативою батьків, діти яких потрапили до релігійних новоутворень. Це, наприклад, Американська сімейна фундація (АІТ), заснована 1979 р., Мережа вивчення культів (САМ), яка діє в Канаді та США, Комісія з місій та культів, заснована Радою єврейської федерації у Лос-Анжелесі. Ірландська сімейна фундація в Дубліні, Міжнародний центр "Діалог" у Данії та інші. Існують і такі центри, які вивчають нові релігійні течії і надають про них різноманітну та неупереджену інформацію. Серед них, зокрема, Інформаційна мережа з релігійних течій (ІМГОКМ) у Лондоні, яку очолює соціолог А.Баркер. На підставі даних багатьох досліджень та результатів власних спостережень вона висновує, що не можна говорити про НРТ взагалі: вірування та практики нових релігійних течій дуже різні, і